

Cilt/Volume: 2, Sayı/Issue: 4, 2018

TEBDİZ ÖZEL SAYISI, ss/pp. 121-126

Geliş Tarihi/Received: 01.12.2018-Kabul Tarihi/Revised: 17.12.2018

BİR TEZKİRECİLİK TABİRİ OLARAK “SÂF-DİL/SÂDE-DİL” AS AN EXPRESSION OF TADHKİRAH “SÂF-DİL/SÂDE-DİL”

Bilal GÜZEL

Öz

Türk edebiyatında 15. yüzyılda Ali Şir Nevayî ile başlayan tezkire yazma geleneği 20. yüzyıla kadar kesintisiz devam eder. Tezkire yazma geleneği zamanla çeşitli meslek erbaplarının, zümrelerin biyografilerini de yazma şeklinde gelişmiştir. Tezkire yazarları kendilerine has bir üslup geliştirerek türe özel terimler kullanmışlardır. Bu makalenin konusunu tezkire yazarlarının biyografilerde kullandıkları sâf-dil/sâde-dil tabirleri oluşturmaktadır. Türkçe sözlüklerde sâf-dil/sâde-dil tabirleri için “temiz kalpli” ve “bön, ahmak” anlamları verilmiştir. Makalede sâf-dil/sâde-dil’in tezkirelerde sözlük anlamı dışında bir anlamda kullanılıp kullanılmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, Tezkire, Tezkire-Terimleri.

Abstract

The tradition of writing Tadhkirah which started with Ali Şir Nevayî in the 15th century in Turkish Literature continued uninterruptedly until the 20th century. The tradition of writing Tadhkirah started with biography of poets and continued with the biographies of various professions and classes and this tradition developed over time. Tadhkirah writers developed a unique style and used special terms. The subject of this article is the pure language and plain language expressions used in the biographies of the authors. For the “sâf-dil/sâde-dil” expressions, Turkish dictionaries offer the meaning “clean hearted”. In this article, the literal and contextual uses of “sâf-dil/sâde-dil” expressions in tadhkirahs will be discussed.

Keywords: Biography, Tadhkirah, Tadhkirah Terms.

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, bilalguzel87@gmail.com

* Bu yazı, 05 Kasım 2018 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi’nde düzenlenen *Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası III* adlı sempozyumda sunulan bildirinin genişletilerek yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Giriş

Türk edebiyatında 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kesintisiz devam eden tezkire yazma geleneği içerisinde pek çok eser yazılmıştır. İlk olarak şair biyografilerinin yazılması ile başlayan tezkire geleneği daha sonra gelişmiş, toplumun pek çok zümresinin ileri gelenlerinin biyografilerini de ele almıştır.

Zaman içerisinde tezkire türünün gelişmesi ile tezkireciler gerek şairleri gerekse şairleri değerlendirirken terim olması muhtemel bir takım sıfatlar kullanmışlardır. Bunların tespiti ve terimleşmenin seyri şüphesiz tezkirelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu makalenin amacı benzer anlamda kullanılan sâf-dil/sâde-dil ibarelerinin tezkire ve diğer edebî biyografik metinlerdeki anlamını tespit etmektir.

1.Sâf-dil/ Sâde-dil

Edebî metinlerde sâf-dil, sâfi-dil, sâf-derûn; sâde-dil, sâde-derûn ibareleri aynı anlamları karşılamak için kullanılmaktadır. Bu ibareler için sözlüklerde “temiz yürekli, içi temiz” (Develioğlu 2003: 908; Uludağ 2001:304); “hile bilmeyen, karşındakine inanmaya hazır kimse ve bön” (Ayverdi 2011:2657) anlamları verilmektedir. Farsça sözlüklerde de “Sâf-dil/Sâde-Dil” için yaklaşık olarak aynı anlamlar verilmiştir (Karnar 2008: 769-907; Öztürk ve Örs 2009: 642; Şükûn 1996: 1116).

Biyografik metinlerde yapılan taramalarda Sâf-dil/Sâde-dil’in yukarıda verilen sözlük anlamları dışında başka anlamlar yüklenerek kullanıldığı da tespit edilmiştir. Sâf-dil/Sâde-dil’in hangi anlamlarda kullanıldığı aşağıda anlatılmıştır:

1.1. Sâf-dil/Sâde-dil’in “Temiz Kalpli” Anlamında Kullanımı:

Sâf-dil/sâde-dil tezkirelerde çoğunlukla “temiz kalpli” anlamındadır. Taranılan biyografik metinlerin hemen hepsinde “temiz kalpli” karşılığında kullanımı vardır. Bu yüzden Sâf-dil/sâde-dil’in “temiz kalpli” anlamına üç örnek vermekle yetineceğiz.

Aşağıda farklı zamanlarda yazılan üç tezkirede, sâf-dil/sâde-dil ibareleri “temiz kalpli” anlamlarına uygundur. Bu anlamı ile daha çok fazilet sahibi, derviş-meşrep, temiz yaratılışlı insanların sıfatı olarak geçer:

Aşık Çelebi,Meşâirü’ş-Şuarâ:

Hayretî: Rûmili’nden şu‘arâ vü zurefâ menşe’i olan Vardar Yeñicesi’ndendir. Sîneçâk dimekle ma‘rûf Sinân Çelebi’nün birâderidür. Sâde-dil ü sine-i bi-ğill, lâ’übâlî-ğâl fânîves, levend-meşreb...(Kılıç 2018: 273).

Sâlim, Tezkiretü’ş-Şuara:

Ebu’l-Es‘ad: ... halvet-hâne-i kesb-i ma‘ârif-i şeb ü rûz eyleyip ber-hurâm üzre kıyâm eyleyen şâf-dil ü şâf-derûn bir yâr-ı hakîkat-meşhûnumuzdur (İnce 2017: 130).

Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyü’l-Fudalâ:

‘Aţâ-zâde Ahmed Efendi: ... Mevlânâ-yı mezbûr ‘ilm ü ‘irfânla meşhûr ‘âlim-i ‘âmili şâlih-i şâf-dil idi (Ekinci 2017: 852).

1.2. Sâf-dil/Sâde-dil’in “Bön” Anlamında Kullanımı:

Sâf-dil/Sâde-dil, sözlük anlamlarından “bön, ahmak”ı çağrıştıracak şekilde ilk olarak *Latîfî Tezkiresi*’nde geçmektedir. Latîfî, Kâzımî mahlaslı şairin biyografisini verirken onun ayet ve hadisleri tevil ederek ‘sâde-dil kişileri’ doğru yoldan çıkardığını belirtmiştir. Bağlamda sâde-dil, “bön, kolay kanan” ve “okuma yazma bilmediği için(ümmî) ayet ve hadisleri anlamayan” anlamlarına gelmektedir:

Latîfî, Tezkiretü’ş-Şuarâ:

Kâzımî: ... Şavm u şalât ve hacc u zekât dan ve dâr-ı na‘îm ü dâr-ı cahîm den murâd budur diyü âyât u eĥâdîşi nice delâyl-i fâside birle te’vîl ve nice sâde-dilleri ol te’vîl-i ‘alîl ile idlâl u tadîl idüp dâll ü hem mudîl oldı (Canım 2018: 438).

17. yüzyıl tezkirecilerinden Riyâzî de “Sâf-dil/Sâde-dil”i bön anlamına uygun olarak kullanmıştır. Riyâzî, Sâmi maddesinde kolay kandırılabilen kişileri tanımlamak için sâde-dil tabirine yer verir:

Riyâzî:

Sâmi: ... ve kîmyâgerlige heves idüp bilmezlikle niçe mâl ü menâlden çıkdıkda bu tâyifenüñ sâde-diller gözin boyamağičün bir risalecik tertîb itmîşdür (Açıkgöz 2017: 176).

Nevî-zâde Atâyî, Hadâiku’l-Hakâik:

Nevî-zâde Atâyî, *Hadâiku’l-Hakâik fî Tekmiletî’ş-Şekâik*’taki dört örnekte sâde-dil bön, ebleh bağlamındadır. Aşağıdaki her dört örnekte de sâde-dil ibaresi ebleh kelimesi ile beraber geçmektedir.

Ķarakız-zâde: ... Lâkin gâyetde ebleh ü sâde-dil, rütbe-i ‘atehi nişâba vâsıl, şafha-i ‘izârı gibi levha-i sînesi naqş-ı zarafetden ĥâlî... (Donuk 2017: 1777).

Cellâd-zâde: ... ‘Araboglı nâmına bir şahşı da‘vete ĥidmetkâr gönderdükde ol ebleh-i sâde-dil ‘Arab-zâde ta‘birinden gâfil olup... (Donuk 2017: 1499).

Menteş-zâde-i Büzürg:...merhûm-ı mezbûr şalâh-ı hâl ile mezkûr, kebîrî'l-lihye, kavıyyü'l-bünye ebnâ-yı tariķuñ i'tibârâtına mâ'il, **ebleh-i sâde-dil** idi(Donuk 2017: 1703).

Bosnalı Bâlî Efendi:...vilâyet-i Bosna'dan ba'z-ı diyâr ehâlîsine müstevlî olup ol kûteh-nazarân-ı dirâz-bâlâ ve **sâde-dilân-ı ebleh-sîma**....(Donuk 2017: 849-850).

1.3. Sâf-dil/Sâde-Dil'in “Ümmi” Anlamında Kullanımı:

Tezkire metinlerinde Sâf-dil/Sâde-dil'in sözlüklerde yer alan ve yukarda örnekleri verilen anlamları dışında “ümmi, okuma yazma bilmeyen” anlamında da kullanıldığı tespit edilmiştir.

16. yüzyıl şairlerinden Şehdî(Ö. 1520'den sonra) için hem Sehî Bey hem de Latîfî sâde-dil sıfatını tercih eder. Esnaf şairlerden olan Şehdî'nin eğitim hayatı hakkında kaynaklar bilgiye yer vermezler(Köksal 2013: 1). Büyük olasılıkla okuma yazma bilmeyen Şehdî hakkında iki tezkirecinin aynı sıfatı kullanması tesadüfi olmamalıdır:

Sehî Bey:

Şehdî: ... Türki eş'arı ziyâde ve kendüsi şâfî vü sâde-dil açuķ meşreb şâhib-divân kimesnedür (İsen vd 2017: 86).

Latîfî:

Şehdî: Neşr: Mezbûr sâde-dil ve şâdıķu'l-ķavl kimesneydi (Canım 2018: 308).

Latîfî Tezkiresi'nde bir başka esnaf şair için de sâde-dil sıfatı olarak geçer. Bu örnekte Latîfî, sâde-dil'i ümmi ve cahil kelimeleri ile beraber ele alır. Bağlamda sâde-dil'in okuma yazma bilmeyen, ümmi anlamına geldiği açıktır:

Şiyâbî: Nâhiye-i Merzifondan zümre-i 'irfândan hayyât tayifesindendir. Bu münâsebetle Şiyâbî taħalluş itmişdir. Ümmî ve 'âmmî ve sâde-dil kimesne idi(Canım 2018: 165).

Nevî-zâde Atâyî,Hadâiku'l-Hakâik:

Nevî-zâde Atâyî, aşağıdaki örnekte dinlediği şiirin ne anlama geldiğini anlamayıp ahenginden etkilenen kişileri sâde-dil sıfatıyla tanımlar. Bağlamda sâde-dil okuma yazma bilmeyen kişinin sıfatıdır:

Şahhâf İmâm: ...fehvasına muvâfık birkaç lafz-ı bî-me'al ile sūdâger-i sūd-ı nâ-būd olan sâde-dilleri ķulaķdan 'âşık itmiş idi(Donuk 2017: 1681).

Mehmet Fahrettin Bursavî, Gülzâr-ı İrfân:

Mehmet Fahrettin Bursavî, Bursa Vefeyât-nâmesi olan *Gülzâr-ı ‘İrfân* adlı eserinin dört yerinde ümmî olan kişiyi tanımlamak için sâf-dil/sâde-dil tabirlerini tekrarlar. İki örnekte ümmî-i sâde-dil; iki örnekte de ümmî-i sâf-dil tabiri dikkati çeker:

‘*Abdu’l-kâdir Paşa: Merhûm-ı mezbûr ümmî-i sâde-dil rûz u şeb ‘ibâdât-ı Hudâ’ya müştâgil idi*(Atıf Efendi 1923 vr. 72a).

Burusavî Efendi-zâde Şeyh Mehemmed Sa’îd Efendi: Şeyh-i mezbûr ehl-i ülfet hoş-şoşbet ümmî-i sâde-dil za’îf ü nañîf ...(Atıf Efendi 1923 vr. 156a).

Şeyh Mehemmed Râşid Efendi: Şeyh-i merkûm dâ’imâ zıkr ü tevñid-i Kird-gâr ile müştâgil ve ümmî-i şâf-dil ehl-i ülfet hûb-sîret idi(Atıf Efendi 1923 vr.170a).

Çakır Mehemmed Dede: Egerçi zâhiren ümmî-i şâf-dil olup ve-lîkin bildigiyle ‘âmil ve kelimât-ı hikem-âmîzi câmi’ ve tiğ-i nefes-i nefîs-i pür-te’sîri ile ...(Atıf Efendi 1923 vr. 315a).

Sonuç

Sonuç olarak Türkçe sözlüklerde “temiz yürekli, içi temiz” (Devellioğlu 2003: 908; Uludağ 2001:304); “hile bilmeyen ve bön” (Ayverdi 2011:2657) anlamları verilen sâf-dil/sâde-dil tabirleri tezkirelerde bu anlamlarına ek olarak “ümmî” anlamını da karşılar. Nitekim Dr. Hasan Enverî’nin *Ferheng-i Kinâyât-ı Suhan* isimli sözlüğünün sâfi-dil maddesinde “bazı ilimleri ders almaksızın, kendiliğinden öğrenen kişi” (Enverî 1383/2004: 1045) açıklaması yapılmıştır. Bu tanım, okuma yazma bilmeyen, bilgisi okuma yazmaya dayanmayan anlamlarına gelen (Ayverdi 2011:3310) “ümmî” kelimesinin tanımına yakındır. Türk Edebiyatında tezkire yazarları sâf-dil/sâde-dil’i Türkçe sözlüklerde yer alan “temiz kalpli ve ebleh” anlamlarının yanı sıra “ümmî” anlamına gelecek şekilde de kullanmışlardır.

KAYNAKÇA

Ayverdi, İlhan (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 4. Baskı. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Canım, Rıdvan(2018). Latîfi Tezkiretü’ş-Şuarâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ. Ankara: KB E-Kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?089> [erişim tarihi:20.11.2018]

Devellioğlu, Ferit(2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. İstanbul: Aydın Kitapevi Yay.

- Donuk, Suat(2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâ'ik Nevîzâde Atâyi'nin Şakâ'ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ekinci, Ramazan (2018). *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyi'u'l-Fuzalâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Enverî, Hasan(1383/2004: 1045). *Ferheng-i Kinâyât-ı Suhân*. Tahran.
- İnce, Adnan(2017). *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü's-Şu'arâ*. Ankara: KB E-Kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57124.mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39arapdf.pdf?0> [erişim tarihi: 20.11.2018]
- İsen, Mustafa vd.(2017). *Sehî Beg Heşt-Bihişt*. Ankara: KB E-Kitap. http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56165.hest-bi-histpdf.pdf?0&_tag1=03EE5380B678F1063BF0A9ED54D2FA0DD771F0E5&crefer=4A28C5B5143237C8502F434434D10A7CA69A88D6E0186F6E04C769523A027F46 [erişim tarihi: 20.11.2018]
- Kanar, Mehmet(2008). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.
- Kılıç, Filiz(2018). *Âşık Çelebi Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Ankara: KB E-Kitap. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59036.asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0> [erişim tarihi: 20.11.2018]
- Köksal, M. Fatih(2013). “Şehdî”. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=398> [erişim tarihi: 20.11.2018]
- Öztürk, Mürsel ve Derya Örs (hızl.)(2009). *Mütercim Âsım Efendi Burhân-ı Katı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Servet, Mansûr (1379/2001). *Ferheng-i Kinâyât*. Tahran.
- Şükûn, Ziya (1996). *Gencineî Güftar (Ferhengi Ziya)*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Uludağ, Süleyman (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.